

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ROČNÍK II ČÍSLO 1-2
1954

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ČLÁNKY

Kušner P. I. (Knyšev), O procese zmien v niektorých etnografických zvláštnostiach života roľníckeho obyvateľstva v mnohonárodnostných oblastiach SSSR	7
Húščava Alexander, Kyta — stará miera konopí a lanu	7
Markuš Michal, Ozdobené rohy na východnom Slovensku	12
Staňková Jitka, Poznámky k papučárstvu v súčanskej dolině	45
Apáthy Štefan, Šindliarstvo v okolí Bardejova	65
Pátková Jarmila, Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev trnavského okolia	94
Nosáľová Viera, Vplyv hospodárskych zmien na vývoj horehronského ľudového odevu v období kapitalizmu	124
Čajánková Emília, Život a kultúra rožkovianskych Cigánov I	149
Komorovský Ján, Poznámky k ľudovej tradícii o kráľovi Matejovi	176

MATERIÁLIE — ARCHÍV

Húščava Alexander, Archívne pramene k etnografickým štúdiám	184

ZPRÁVY

Gunda Béla, Študijný pobyt v Československu	192
Mjartan Ján, Profesor P. I. Kušner na Slovensku	194
Podolák Ján, Tretia celoštátna konferencia etnografov	196
Petách Emil, Konferencia slovenských muzejníkov	204
Kovačevičová Soňa, Druhá pracovná porada o výskume ľudového odevu	206

RECENZIE A REFERÁTY

Československá ethnografie, Podolák J.	210
V. K. Nikol'skij, Dejiny prvotnopopolnej spoločnosti, Podolák J.	212
M. Kosven, Matriarchát, Kubicová M.	214
Jurgis Gimbutas, Das Dach des Litauischen Bauernhauses aus dem XIX. Jahrhundert, Voráček J.	215
Gustav Ränk, Der heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordeuropas und Nordasiens, Voráček J.	218
Roman Reinfus, Polskie druki ludowe na płótnie, Hynie I.	220
Marie Veleva, Bulharské národní kroje a výšivky, Kahounová E.	222
Volklied der Serben in der Ober und Nieder Lausitz, Žatko R.	224
J. Telfer Dunbar, Scottisch, Voráček J.	226
Szolnoky Lajos, Az országos néprajzi múzeum guzsalygyűjteménye, Plicková E.	226
Fél Edit, Tájékoztató a népi himzések gyűjtéséhez. Vargyas Lajos, gyűjtsünk népzeneét, Plicková E.	228
Russkije narodnije skazki, Pavlíková O.	231
Michail Isakovskij, O básnickom majstrovstve, Kosová M.	233

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

II

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1954

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Ján Mjartan

Tajomník redakcie dr. Ján Podolák

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák

EMÍLIA ČAJÁNKOVÁ

ŽIVOT A KULTÚRA ROŽKOVIANSKÝCH CIGÁŇOV

V našej republike žije dnes 105.000 Cigáňov, z toho takmer 80% na Slovensku. Tí, ktorí sú dnes na Morave a v Čechách, presťahovali sa tam dočasne alebo úplne až po druhej svetovej vojne zo Slovenska. Cigáni, ktorí žili v Čechách a na Morave, boli počas okupácie nacistickým Nemeckom odvezení do táborov, vyvraždení alebo sa vysťahovali. Pomerne veľký počet Cigáňov u nás, najmä na Slovensku, poukazuje na rozsah a aktuálnosť všetkých hospodárskych, sociálnych a kultúrnych problémov, ktoré stoja dnes pred nami pri riešení cigánskej otázky a ktoré stará kapitalistická spoločnosť vyriešiť nechcela, ani nemohla.

Keď sa pozrieme do histórie Cigáňov, zistíme, že až do polovice XIX. stor. sa rozprávali a písali o Cigáňoch len mylné dohady. Všeobecne boli považovaní za potomkov Egypťanov, ktorí z neznámej príčiny boli nútení opustiť svoju vlasť a blúdiť svetom. Cestou sa k nim vraj pridali príslušníci národov, cez územie ktorých tiahli a zmiešaním ich jazykov a nárečí sa vytvoril žargón, ktorým sa potom Cigáni dorozumievali. Až r. 1861 dokázal Pott, Grellman a po nich mnohí iní lingvisti, že jazyk, ktorým sa Cigáni dorozumievajú, nie je žargón, ale jazyk skutočne historický, príslušiaci k skupine jazykov indoeurópskych. Tieto práce ďalej ukázali, kde treba hľadať historický pôvod cigánskeho etnika. Novšie bádania v tomto smere ukázali, že cigánsky jazyk patrí k staršej vetve jazykov neoindických. Najviac je príbuzný stredoindickému nárečiu Hindov a nárečiam severozápadnej Indie, najmä Dardov. V styku s inými národmi sa dostali do cigánskeho jazyka cudzie slová, najmä iránske, arménske, grécke, slovanské a i.

Z domnienky, že Cigáni pochádzajú z Egypta, vzniklo ich starošpanielske pomenovanie Egypcianos, z čoho sa utvorili pre nich názvy: v Španielsku a Portugalsku Gitanos, v Anglicku Gypsies, vo Francúzsku Egyptiens, v Holandsku Egyptenaaren, Egeptenaers, Egyptiers, v Maďarsku Fá-

raó népe, v starom Rusku Faraonovo plemia a i. Názov Cigáni vzniklo z gréckeho atinganoi — odtiaľ turecký Tchingiané, taliansky Zingari, nemecky najprv Ziginer, Zegeiner, dnes Zigeuner, rusky Cygane, bulharsky Cinganiu, rumunsky Ciganu, maďarsky Cigányok atď.

Z Indie vyšli Cigáni asi v X. stor. n. l. a šli na západ dvoma smermi: jedna časť šla popri Stredozemnom mori cez severnú Afriku na Pyrenejský polostrov, druhá časť cez Perziu, Asýriu a Malú Áziu. Do Európy prišli v XIV. stor., a to najprv na Balkán a odtiaľ do celej Európy. Na ostrove Korfu sú písomné záznamy z r. 1346, v Rumusku z r. 1398, v Čechách z r. 1416, v Maďarsku a Nemecku z r. 1417, v Švajčiarsku z r. 1418, v Gdansku z r. 1420, v Bologni z r. 1420, v Anglicku z r. 1430, v Rusku z roku 1500, v Poľsku z r. 1501, v Švédsku z r. 1538 atď.

Spolu so zprávami o príchode Cigáňov alebo o ich pohybe v tej-ktorej zemi máme zprávy o najstarších zamestnaniach Cigáňov — o hudobníctve a kováčstve. Okrem toho boli Cigáni pre svoju bystrosť využívaní vo vojskách ako zvedovia.

Spočiatku sa domáce obyvateľstvo nechovalo voči Cigáňom nepriateľsky. Cigáni dostávajú ochranné a sprievodné listiny napr. od pápeža Martina V., od kráľa Mateja a rôznych iných svetských i cirkevných feudálov. V mestách a na šľachtických dvoroch sú stáli cigánski hudobníci a remeselníci, najmä kováči. No čoskoro začína prenasledovanie Cigáňov-kočovníkov a neskôr Cigáňov vôbec. Tak už v druhej polovici XVII. stor. sa vydávajú cisárske a iné dekréty a nariadenia po celej Európe, ktoré stavajú Cigáňov mimo zákona. Tieto dekréty priamo nariaďujú, že Cigáni sa majú zabíjať ako škodná zver, ich ženy a deti majú byť mrzačené odrezaním uší a nosa a vyhánané za hranice. Okrem toho, najmä v Španielsku, Francúzsku a Nizozemsku hynie mnoho Cigáňov v ohni „svätej“ inkvizície. Tak sú Cigáni nútení utekať z jedného miesta na druhé, žiť v hlbokých lesoch a vôbec na ťažko prístupných miestach a krádežou zadovažovať si prostriedky, nevyhnutné na udržanie holej existencie. Takéto pomery trvajú temer celé dve storočia. No hoci sa neskôr vo väčšej časti Európy od týchto krvavých prenasledovaní upúšťa, podradné postavenie Cigáňov trvá aj ďalej. Tak napr. ešte r. 1845 sa Cigáni v Rumunsku predávajú ako otroci. Roku 1838 — v cárskom Rusku vytvárajú z Cigáňov pracovné útvary, ktoré používajú na najťažšie práce. V Besarábii až do r. 1847 predávajú Cigáňov na rozdiel od nevoľníkov bez pôdy ako otrokov a bez práva vykúpiť sa na slobodu. Až po zrušení nevoľníctva,tedy r. 1848 a v Rusku r. 1861, je zrušené aj otroctvo Cigáňov, ale diskriminácia pokračuje ďalej v iných formách. V Maďarsku ešte r. 1931 sú pogromy na Cigáňov. V Anglicku a iných západných štátoch počítajú Cigáňov k tulákom dodnes.

Prirodzene, že takéto pomery mali za následok izoláciu Cigáňov od ostatného obyvateľstva, ich nízku hospodársku a kultúrnu úroveň. Stáročia boli pogromami a rasovou diskrimináciou nútení skrývať sa, utekať z miesta na miesto. Ak sa niekde usadili a mali to „šťastie“, že neboli práve v tom čase na tom mieste prenasledovaní, ani v tom prípade si neboli istí. Veď pôda, na ktorej sa usadili, nepatrila im, majiteľ či to už bol zemepán, statkár, sedliak alebo obec mohol ich z tejto pôdy kedykoľvek vyhnať, čo často aj urobil.

Aj do školy chodili cigánske deti v minulosti len zriedkakedy, pretože svoje vzdelanie aj tak nemohli uplatniť. Obmedzovala sa aj ich kvalifikácia a ak sa nestali dobrými hudobníkmi, zriedkakedy boli pripustení k niečomu inému ako k hrubej nádenníckej práci.

Počas tzv. slovenského štátu, keď vo všetkých zemiach ovládaných hitlerovským Nemeckom zúrila rasizmus, Cigáni boli stíhaní najkrutejšími formami rasovej diskriminácie. Spočiatku boli donucovacími prostriedkami zapájaní do pracovného procesu. Pracovali len za stravu a rodinným príslušníkom sa v ojedinelých prípadoch vyplácala žobrácka podpora. Cigáni mali zakázaný vstup do miest, na verejné miesta, vo vojsku boli zaradovaní do pracovných útvarov, nesmeli cestovať vlakom a všetci od 14. roku museli mať tzv. cigánsku legitimáciu. Roku 1944 boli dospelí muži posielaní do pracovných táborov, odkiaľ ich odvádzali do koncentračných táborov. Mnohí Cigáni sa živelne stavajú do radov bojovníkov počas Slovenského národného povstania, čoho následkom bolo ešte krutejšie prenasledovanie zo strany nemeckých votrelcov a ich gardistických prísluhoačov. Známe sú prípady zo stredného a južného Slovenska, že Nemci obklúčili cigánske tábory, podpálili ich a ľudí, ktorí sa snažili útekem zachrániť, strieľali.

Prvýkrát v dejinách sú Cigáni fakticky zrovnoprávnení s ostatným obyvateľstvom po Veľkej októbrovej revolúcii v Sovietskom sväze. Začína sa práca, ktorej cieľom je pozdvihnúť ich hospodársku a kultúrnu úroveň podľa Stalinových slov pri riešení národnostnej otázky na Kaukaze, kde povedal, že národnostnú otázku možno riešiť len tak, že sa národy a národnosti, ktoré zaostali vo vývine, uvedú do spoločného riečišťa vyššej kultúry. Táto práca nebola ľahká. Bolo treba prekonať vzájomnú nedôveru medzi Cigáňmi a domácim obyvateľstvom, ktorá rástla a upevňovala sa celé stáročia. Bolo treba previesť kočovných Cigáňov na usadlý spôsob života. Splnenie tejto úlohy bolo spojené so šírením vzdelania medzi Cigáňmi a pozdvihnutím ich kultúrnej úrovne pomocou Cigáňov-pedagógov, odstránením negramotnosti a pod. Zriaďujú sa cigánske kolchozy, výrobné družstvá, mnoho Cigáňov pracuje v továrňach a závodoch. Majú svoje úderné brigády, úderníkov a kvalifikovaných robotníkov. S hospo-

dárskou úrovňou sa dvíha aj kultúrna úroveň Cigáňov. Otvárajú sa cigánske školy, z roka na rok rastie počet detí cigánskeho pôvodu v ruských školách. Otvárajú sa cigánske detské jasle, kluby a i. Roku 1927 sa vytvorila cigánska abeceda a r. 1927 vychádzajú prvé cigánske noviny na celom svete Romani zorja. Roku 1930 začína vychádzať mesačník Nevo drom. Vo Sväze spisovateľov majú Cigáni od r. 1930 svoju sekciu. V Moskve a Leningrade majú Cigáni profesionálne divadlo, kde sú na programe väčšinou pôvodné hry cigánskych autorov. Stovky mladých Cigáňov študujú na stredných a vysokých školách. Mnohí sú členmi komunistickej strany, komsomolu, soviетov a pod.

Zásluhou leninsko-stálinskej národnostnej politiky zapojil sa cigánsky ľud plne do hospodárskeho a kultúrneho života v Sovietskom sväze. Po druhej svetovej vojne začali riešiť cigánsku otázku v duchu stalinskej národnostnej politiky všetky ľudové demokracie. Naša ľudovodemokratická republika zrovnoprávnila všetkých občanov bez ohľadu na národnosť, rasu alebo náboženstvo. Ústava 9. mája im zaručila právo na prácu a na spravodlivú odmenu po práci.

Cigáni, či už v továrňach, závodoch, jednotných roľníckych družstvách, na školách a v iných povolaniach, ukázali, že sú schopní vykonávať svoju prácu svedomite a na ktoromkoľvek úseku nášho života. Zárobkové možnosti postavili Cigáňov na rovnakú hospodársku úroveň s ostatným obyvateľstvom. To však nestačí. Súbežne s materiálnou pomocou musí ísť osvetová prevýchova, odstraňovanie negramotnosti atď. V prvom rade treba, aby zmizli cigánske osady za dedinami s biednymi chatrčami z dosák, surových tehál alebo z hlíny. Ba miestami sa nájdu ešte aj zemnice (Kyšovce, Muráňska Dlhá Lúka, Spišské Podhradie, Chmeňanské Jakoviany a i.), v ktorých sa tlačia mnohohodetné rodiny. Tábory sú obvykle na konci dediny, niekedy 2—3 km za obcou, často k nim nevedie ani poriadna cesta a v zime alebo za dažďov sú veľmi ťažko prístupné. Preto je u obyvateľov týchto táborov absencia v zamestnaní a u detí nepravidelná školská dochádzka. Je pravda, že podobné zjavy sa vyskytujú aj u Cigáňov, ktorí bývajú priamo v dedine. No v týchto prípadoch ide obvykle o tých, ktorí ešte pred niekoľkými rokmi viedli kočovný spôsob života. V takýchto prípadoch treba trpezlivým objasňovaním a príkladmi pomôcť týmto ľuďom, premôcť ich počiatočné ťažkosti pri začleňovaní sa do pravidelného života, na aký neboli navyknutí. Nie na poslednom mieste stojí úloha odstrániť nedôveru Cigáňov voči ostatnému obyvateľstvu a odstrániť prežitky rasizmu u necigánskeho obyvateľstva, aby sa tak vytvorila vzájomná dôvera, ktorá je nutná pri budovaní socializmu.

V súvislosti s fluktuujúcimi národnostnými skupinami v Sovietskom sväze píše J. V. Stalin v diele *Marxizmus a národnostná a koloniálna otázka*:

„... našou úlohou je pomôcť odstrániť ich prežitky a zapojiť sa do výstavby socialistického hospodárstva“. Aby sme pomohli odstrániť Cigáňom ich prežitky, musíme ich najprv dobre poznať. Skúmať a poznávať celkový spôsob života a kultúry Cigáňov, to je jedna z úloh, ktorú si dala naša etnografia. Tieto výskumy umožňujú určiť špecifikum kultúry cigánskeho etnika, umožňujú poznávať a poukazovať na tie prvky kultúry, ktoré sú kladné a ktoré sa môžu teda v budúcnosti rozvíjať. Takto naša etnografia pomôže pri zvyšovaní životnej úrovne Cigáňov, takže sa stanú spolu s ostatnými občanmi cieľavedomými budovateľmi nového života a novej spoločnosti v našej ľudovodemokratickej republike.

Etnografické výskumy ďalej ukázali, že u Cigáňov, ktorých v bežnej reči nazývame „olaskí“ a ktorí sami sa nazývajú „Vlašická Romi“, takmer až do súčasnosti sa zachovalo patriarchálne rodové zriadenie a príbuzenská sústava, no aj po inej stránke je etnografický materiál, získaný u Cigáňov, veľmi bohatý a rôznorodý, nech už ide o ktorýkoľvek úsek spôsobu života alebo kultúry.

Pri výskume života a kultúry Cigáňov je dôležité uvedomiť si jednu základnú vec, a to, že Cigáni nie sú jednoliaty celok.

Je tu viac skupín, podľa toho, ako dlho sú usadení na jednom mieste, alebo lepšie povedané, kedy prestali viesť kočovný spôsob života. Ako prví sa pravdepodobne usadili hudobníci, ktorí boli trvalo zamestnaní v mestách a na dvoroch jednotlivých feudálov. Napr. v mestskom levočskom archíve je zpráva z r. 1525, že miestni Cigáni hrali poslancom. Roku 1679 má žena Juraja Rákócziho Helena Zrinská cigánsku kapelu. Cisársky generál Karaffa (smutne preslávený „prešovskými jatkami“) povoláva miestnych cigánskych hudobníkov, aby bavili mestskú posádku v Levoči. Roku 1683 cigánski hudobníci sprevádzajú Maďarov pri kuruckom povstaní (Sáros vármegyé monografiája). Títo hudobníci, ktorí boli akosi aristokraciou v cigánskom etniku, čoskoro úplne splynuli s domácim obyvateľstvom, takže ich nezasiahla ani diskriminácia, ktorá všetkými možnými prostriedkami doľahla na ostatných Cigáňov koncom XVII. a najmä v prvej polovici XVIII. stor., ako bolo už spomenuté. Mestskí hudobníci sa totiž nestýkali s ostatnými príslušníkmi cigánskeho etnika, takže jazyk postupom času úplne zabudli. Ich odev bol často práve tak nákladný a okázalý, ako odev tých, ktorým hrali. Možno tak usudzovať z rôznych kresieb, rytín a fresiek, ktoré sa z tohto obdobia zachovali.

Veľká časť Cigáňov sa začala usadzovať po r. 1770, kedy už v Uhorsku boli zrušené zákony o prenasledovaní Cigáňov a miesto toho vydáva Mária Terézia a neskôr aj Jozef II. zákony a nariadenia, ktorých cieľom je okamžitá asimilácia Cigáňov. Na objasnenie, akého charakteru boli tieto na-

riadenia, uvádzam štatút, ktorý vydala Mária Terézia r. 1771 a ktorý má tieto body:

1. Každý Cigán má byť prinútený postaviť si dom v rade domov ostatných obyvateľov.

2. Zakazuje sa nazývať Cigánov Cigáni a nariaďuje sa, aby boli nazývaní „noví občania“.

3. Ich odev musí byť taký, aký nosia občania v obci, kde sa usadia.

4. Nesmú voliť vajdu ani ješť zdochliny.

5. Kupčenie a čachrenie s koňmi sa prísne zakazuje.

6. Kováčstvo a muzikantstvo sa im povoľuje len v tom prípade, keď „noví občania“ budú mať stále bydlisko. Pritom treba aj hudobníkov nútiť do práce.

7. Cigánske deti sa majú dávať v siedmom roku na výchovu do roľníckych domov, kde majú byť až do dvanásteho roku. Roľníkom sa má vyplácať na deň groš za každé cigánske dieťa, ktoré je u neho na výchove.

8. Zakazuje sa používať cigánsky jazyk.

9. Vstupovať do stavu manželského smú len s povolením slúžneho.

10. Žobrať smú len žobráci.

11. Každý slúžny má podávať polročne zpravu o výsledkoch týchto opatrení.

Niektoré z týchto opatrení sa po prechodnú dobu uskutočňovali, napr. Sáros vármegye monografiája uvádza, že r. 1777 bolo 68 tisíc cigánskych detí na výchove v roľníckych domoch. Je viac ako pravdepodobné, že tieto deti, nakoľko vyrastali v cudzom prostredí taktiež podľahli asimilácii.

Následkom spomínaných opatrení sa v druhej polovici XVIII. stor. usadila prevažná väčšina Cigánov, ako nám to potvrdzujú aj matriky, archívy a iné historické pramene.

Prvá svetová vojna bola ďalším medzníkom v usadzovaní sa Cigánov. Mnoho Cigánov, ktorí dovtedy viedli kočovný spôsob života, aspoň prechodne sa usadili. Jedni z nich ostávajú usadení natrvalo aj po vojne, iným vyhovuje lepšie polokočovný spôsob života. Aj pri tomto treba rozoznávať dve etapy. Spočiatku takáto kočovná skupina prezimuje vždy na inom mieste, podľa toho, kde ich zima zastihne. Neskôr sa vracia každú zimu na jedno a to isté miesto. Cigáni, ktorí donedávna viedli kočovný spôsob života (tzv. olaskí alebo haličskí), prišli k nám z Balkánu cez Rumunsko a Maďarsko, alebo cez Ukrajinu a Poľsko už na začiatku tohto storočia a usadzujú sa až po druhej svetovej vojne. Dnes nájdeme u nás už len pár kočovných skupín, ktorých usadenie je otázkou už len veľmi krátkej budúcnosti.

Podľa toho, ako dlho je tá-ktorá skupina cigánskeho etnika usadená, je jej životná úroveň vyššia alebo nižšia. Cigánov viedla po usadení prirodzená snaha vyrovať sa celkovým spôsobom života svojmu okoliu a

čím dlhšie boli usadení, tým menší bol v tomto smere rozdiel medzi nimi a pôvodným domácim obyvateľstvom. Často preberali nielen Cigáni oď domáceho etnika jednotlivé kultúrne a iné prvky a návyky, ale aj naopak, najmä ak Cigáni boli na niektorom mieste usadení vo väčšom počte.

Jazyk Cigáňov na našom území sa tiež delí na viaceré nárečia. V podstate ide o dve hlavné skupiny: nárečie „Vlašická Romov“, teda tých, ktorí sa začali usadzovať až po prvej a druhej svetovej vojne (prevažná časť týchto žije na južnom a východnom Slovensku. Týmto nárečím sa dorozumievajú aj českí cigánski kotlári), a nárečie ostatných Cigáňov, ktoré sa opäť rozpadá na viacej menších krajových nárečových podskupín. Hlavné z nich sú: nárečie záposlovenských a juhoslovenských Cigáňov, kde je do cigánskeho jazyka prijatých mnoho slov z maďarčiny, východoslovenské nárečie a nárečie stredoslovenské. Všetky nárečia usadlých Cigáňov sú natoľko blízke, že sa Cigáni ľahko dohovoria aj v tom prípade, keď pochádzajú z rôznych krajov (napr. naši Cigáni čítali slovník ukrajinských Cigáňov a takmer všetko rozumeli), ale nerozumejú, alebo len veľmi málo, „Vlašická Romom“. Zaujímavé pritom však je, že „Vlašická“ ovládajú nielen svoj dialekt, ale aj nárečie „Rumungrov“, ako nazývajú medzi sebou Cigáňov usadlých (rom = človek, muž, Cigáň, Rom ungri = maďarský Cigáň).

Ďalšia diferenciácia cigánskeho etnika má pôvod v rôznych druhoch zamestnania a spôsoboch obživy a má svoj adekvátny odraz v majetkovom potenciáli jednotlivých vrstiev. Hospodárske podmienky boli rozhodujúcim faktorom v rozvrstvení cigánskeho etnika. Ako bolo už spomenuté, najlepšie boli situovaní mestskí cigánski hudobníci, najmä primáši. Za nimi nasledovali rôzni remeselníci — kotlári, kováči, korytári, tehliari, košíkari, metliari a i. Zlé postavenie mali nádenníci pracujúci len príležitostne, najviac na cestách ako drviči skál, no najchudobnejšou vrstvou boli poľnohospodárski robotníci, ktorí vypomáhali roľníkom pri sezónnych prácach často len za stravu, prípadne za obnosené odevné súčiastky. Ich ženy a deti vypomáhali zbieraním liečivých bylín, lesných plodín, pletením šnúr, trakov a i. Zárobok bol však veľmi biedny, veľmi často nestačil ani na zaokrytie najnutnejších životných potrieb, preto boli nútení obstaráť si potrebné šatstvo a stravu žobraním a krádežou. U kočovných Vlašická Romov najmajetnejšiu vrstvu tvorili priekupníci dobytka, najmä koní. Nebolo mimoriadnou zvláštnosťou, že taký bohatý priekupník vlastnil napr. aj 1/2 kg zlata a 2—3 kg striebra. Postavenie remeselníkov bolo obdobné ako u Cigáňov usadlých. U Vlašikov v porovnaní s usadlými Cigáňmi bolo oveľa viac tých, ktorí boli bez akýchkoľvek zárobkových možností, preto sa u nich vyskytuje aj napr. žobranie a krádež v širšom meradle ako u usadlých.

Toto by boli zhruba hlavné delidlá, ktoré rozložili cigánske etnikum na

viaceré skupiny a triedy. Tieto skupiny a triedy nie sú prirodzene presne vyhranené, ide len o základné aspekty a body, podľa ktorých sa cigánske etnikum rozvrstvovalo.

Na konkrétnom príklade Cigánov z Rožkovian ukážeme na život a kultúru jednej takejto skupiny. Prv, ako budeme hovoriť o konkrétnom etnografickom materiáli podľa jednotlivých úsekov života a kultúry, musíme si objasniť, ku ktorej skupine Cigáni z Rožkovian patria, a ďalej, prečo sme si vybrali práve túto skupinu.

Cigáni z Rožkovian patria k skupine „Vlašická“. Do Rožkovian prišli počas prvej svetovej vojny a odvtedy vedú polokočovný spôsob života. Dôvodom, prečo začíname práve u „Vlašická Romov“ je to, že ako bolo už spomínané, „Vlašická“ stoja na nižšom vývojovom stupni, ktorý je približne taký, ako bol u Cigánov usadlých pred sto—dvesto rokmi, t. j. v období, kedy aj oni viedli kočovný spôsob života. Pri takomto metodickom postupe bude možné zachytiť život a kultúru Cigánov v celej vývojovej šírke.

Cigánsky tábor v Rožkovianoch patrí zároveň medzi najväčšie osady „Vlašická Romov“ u nás. Ostatné ich tábory pozostávajú s 5—10 obydľí. Je prirodzené, že čím je osada väčšia, čím početnejšie je etnikum na jednom mieste, tým je sebestačnejšie a ich kultúra sa v takýchto podmienkach nielen traduje, ale aj ďalej rozvíja. Celkove „Vlašická Romi“, nakoľko dlho boli odkázaní sami na seba, neprijímali v takej miere prvky cudzej kultúry ako Cigáni usadlí.

V Rožkovianoch sa už pred rodinami, ktoré sú tu dnes usadené, zdržovali prechodne rôzne cigánske rodiny. Tak napr. z Család Lajstroma z r. 1839 (Krajský archív v Prešove) sa dozvedáme, že tu tohto roku bol cigánsky kováč Bandi Jánoš, 40-ročný, s manželkou Zuzou, 35-ročnou, a s deťmi: Halya (dcéra, 19-ročná), Boriš (dcéra, 16-ročná), János (syn, 15-ročný), Andráš (syn, 7-ročný) a Jozef (syn, 4-ročný). V rubrike o dĺžke pobytu je poznámka „kicsinif“, t. j. že je nedávno usadený, pod čím treba rozumieť dobu menej ako jeden rok, pretože na tej istej listine sú uvedení aj Cigáni, ktorých sčítanie zastihlo v okolitých obciach a ako bol tam niektorý z nich usadený aspoň jeden rok, je to cifrou zaznačené.

Podľa ústneho podania Cigáni, ktorí sú dnes v Rožkovianoch usadení, prišli tam tesne pred prvou svetovou vojnou. Prišli sem tri rodiny, a to Makulovci, Peštovci a Gregorovci. Tieto tri rodiny boli navzájom úzko spríbuznené. Jadro tejto skupiny tvorila rodina Makulovcov, ktorá mala mnoho synov a dve dcéry, z ktorých jedna sa vydala za Gregora, druhá za Peštu. Gregor aj Pešto sa pridali k rodine Makulovcov a spolu s ním kočovali. Prvá svetová vojna, ktorá ich zastihla v Sabinovskom okrese, prinútila ich k tomu, aby sa usadili. Vybrali si Rožkoviany, pretože tam v tom čase neboli usadení nijakí Cigáni. Po vojne, kedy boli možnosti ko-

čovného spôsobu života značne obmedzené novými štátnymi hranicami, prešli na polokočovný spôsob života. Od včasnej jari až do pozdnej jesene kočovali, len zimu trávili v rožkovianskych kolibách. Výnimku tvoril kováč, ktorého práci vyhovoval lepšie usadlý spôsob života.

Dnes má cigánsky tábor 52 obydľí, v ktorých býva 185 ľudí.

SPÔSOB OBŽIVY A ZAMESTNANIE

V období kočovného spôsobu života mali Cigáni viacej spôsobov, ako si zaobstarať to, čo k životu najnutnejšie potrebovali. Hlavným ich zamestnaním bolo priekupníctvo koní, ktoré bolo priamo podmienené kočovným spôsobom života, pretože každá rodina musela mať nielen voz, ktorý bol zároveň obydľím, ale aj poťah. Cigáni priahali do voza kone, ktoré kúpili od roľníkov. Pretože mali málo peňazí, kupovali staré, dýchavičné alebo inak chybné kone, ktoré prišli k Cigánom už len „doslúžiť“ a ktoré po krátkom čase zahynuli, ak sa im takého koňa nepodarilo včas predať. Poznali rôzne spôsoby, ako tieto nedostatky zakryť aspoň na krátku dobu. Tak koňa, ktorý bol chorý, predtým ako ho viedli na jarmok alebo ku kupcovi, nakrmili ovsom, aby bol „veselší“. Dýchavičnému koňovi dali pľúcnik lekársky (bolonditovo) a od toho dýchavičnosť na jeden deň prešla. Keď viedli starého koňa ku kupcovi alebo na trh, cestou ho stále šibali bičom, takže pri predaji, keď sa kupec neďíval, stačilo koňovi ukázať bič a už sa staval na zadné nohy a vyskakoval, aj keď bol chorý a starý.

Obchod s koňmi bol u Cigánov najvýnosnejším povoláním, takže šikovnejší mali neskoršie okrem záprahu ešte niekoľko koní, s ktorými len obchodovali. Časom sa priekupníci stali najmajetnejšou vrstvou kočovnej skupiny, a ako takí, aj vrstvou vládnúcou. Vajda (muja'lo) bol vždy priekupníkom koní. Pri kočovaní sa kone v lete pásli. V zime kupovali Cigáni seno od gazdov, alebo ho dostali od nich za nejakú prácu ako naturálnu mzdu. Po usadení v Rožkovianoch mal každý majiteľ koňa stajňu, postavenú priamo pri dome. Seno, ktoré sa jednak kupuje od roľníkov, jednak ho získavajú vyžínaním na odľahlejších pasekách, uskladňujú pod strechou stajne.

Na druhej strane boli kováči (charťa), ktorí mali záprah pozostávajúci najčastejšie z jedného koňa. Zbierali staré železo, ktoré roztopili a liali ho na zem v kúskoch. Keď vychladlo, jednotlivé kusy pozbierali a vykúvali z nich rôzne predmety, ako podkovy (pechalo), sekery (tover), lemeše (lemeš), reťaze (lanco), pilníky (jerni), kladivo (sviri), nože (čhúri), zámky (pleho), motyky (motika) atď. (obr. 1). Všetky tieto predmety ostrili, opravovali, okrem toho na-

Obr. 1. Železný kliniec — najbežnejší kováčsky výrobok.

Obr. 2. Strieborná reťaz s gombíkmi a mincami.

právali staré klince a i. Niektorí kováči vedeli robiť aj strieborné gombíky a iné ozdobné predmety (obr. 2). Kusové striebro rozpustili a vliali do hotovej kúpenej liatinovej formy.

Pri kočovaní bolo náradie vo voze a pri zastávkach vrážali kovadlo do vhodného pňa. Vedľa rozložili oheň, ktorý ženy rozduchávali mechom (pišot), zatiaľ čo muž koval. Pri kočovnom spôsobe života bol však takýto spôsob práce veľmi nepohodlný, preto sa z kočovných Cigánov ako prví začínajú usadzovať kováči. (Podľa „Család Lajstromu“ z r. 1839 75% dlhšie usa-

dených Cigánov, t. j. od 1—15 rokov, sú práve kováči). Cigánsky kováč po príchode do Rožkovian zanechal úplne kočovný spôsob života, zatiaľ čo ostatní prešli na polokočovný spôsob života. Tento kováč má za domom drevenú šmykňu, ktorú si postavil s pomocou rodiny. Šmykňa (guňtova) je trámová stavba štvorcového pôdorysu (3×3 m) v strede s ohniskom (jak), v rohu s nákovou (amoni) a mechom na rozduchávanie ohňa. K týmto kováčskym pracovným nástrojom patrí ešte kladivo, (sviri), kliešte (silavi) a kropáč (grastuľa), ktorým sa kropia uhľíky.

Svoje výrobky predávali kováči na trhoch v okolitých obciach, alebo niektoré predmety robili aj na objednávku pre gazdov do dediny. No cena týchto výrobkov často nedosiahla ani ich hodnotu, preto hmotné postavenie kováčov bolo často veľmi zlé. Že mohli pracovať ďalej, aj keď predali svoje výrobky za nižšiu cenu, než aká bola ich skutočná hodnota, možno vysvetliť tým, že surovinu nekupovali, ale získali zbieraním odpadkov.

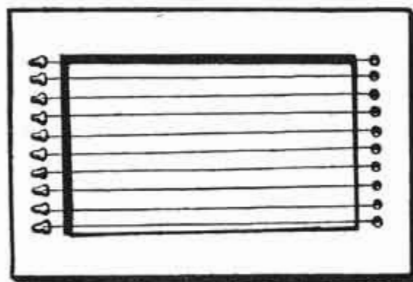
Ďalším zdrojom zárobku bola hudba. Majetkove stáli títo hudobníci medzi priekupníkmi koní a kováčmi. V období kočovného spôsobu života a ešte aj za bývalej republiky si Cigáni robili svoje hudobné nástroje väčšinou sami. Takýmto starým cigánskym hudobným nástrojom sú „huri“ (obr. 3.), čo v slovenskom jazyku znamená struny. Ako ukazuje už sám názov, bol to strunový nástroj zhotovený z drevenej dosky, ktorej strany mali rozmery asi 25—30 cm × 15—20 cm. Hrúbka bola 10—15 mm. V strede dosky bol vypílený otvor v tvare obdĺžnika, takže z pôvodnej dosky ostal vlastne len rám, ktorého ramená mali šírku asi 3 cm. Na jednej strane rámu sa prevrtali dierky pre struny (4—8 kusov) a na protíľahlej strane rámu sa

prevrtali malé otvory pre kolíky. Struny boli upevnené tak, že na jednej strane boli pretiahnuté cez dierky (struny boli na konci zauzlené, aby sa nevyvliekli) a na druhej strane boli stočené okolo kolíkov, pomocou ktorých ich bolo možné aj ladiť. Struny boli z telefónnych drôtov. Na nástroji sa hralo tak, že si hrajúci sadol a nástroj položil na vnútor-nú stranu ľavého predlaktia. Nástroj mal teda zovretý medzi dolnou časťou rame-na a prstami. Struny preberal prstami pravej ruky. Na tomto nástroji hrá-vali muži i ženy a vedel si ho každý sám urobiť.

Husle si kupovali len zámožnejší, väčšinou si ich však zhotovovali sami, a to ešte aj za prvej republiky. Husle (lavuta), ktoré si zhotovovali Cigáni sami, pozostávali z drevenej dosky (deskica), ktorá bola na jednej strane širšia. Dĺžka bola 35 až 40 cm, šírka na jednej strane asi 15 cm, na druhej asi 25 cm. Asi v tretine dosky, v jej širšej časti, bol vyrezaný malý po-zdĺžny otvor (ebul), dlhý približne

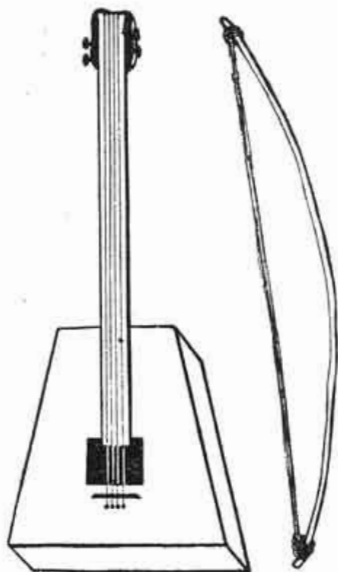
Obr. 4. Na husliach sa učia hrať chlapci od 5.—6. roku.

Obr. 3. Starý strunový nástroj „hura“ (rekonštrukcia podľa opisu)

3 cm, široký 5 cm. Nad otvor sa pri-lepila kobylka. Na obvode tohto otvo-ru sú dierky pre struny vyrezané ta-kým spôsobom, aby sa dala struna do nich vložiť a vybrať. Dierky mali preto zárezy v smere strún. K už-šej strane celej dosky bol prípev-nený husľový krček na konci s ko-líkmi. Časť krčka, na ktorej sú kolíky, nazýva sa hlava (šero). K doske bola zo spodu priložená ešte jedna doska takého istého tvaru, spojená s hornou úzkymi doštičkami, širokými asi 3 cm. Stru-ny sa vložia do otvorov, pretiahnu cez žliabky kobylky a otočia sa okolo kolíkov. Tenké struny (sane huri) sa robili z kuracích čriev, hrubé struny (thúlo huri) z tele-fónnych drôtov. Spodná a niekedy aj horná doska bývala často vy-strihnutá z plechu. Toho istého

Obr. 5. Doma vyrezané husle (lavuta) (rekonštrukcia podľa opisu)

tvaru a tak isto bola robená aj basa (brugova), len hojne väčšia a mala len hrubé struny. Sláčik (kunovo) sa robil z prútu, ktorý sa na koncoch rozštiepil, a vložili sa tam žine z konského chvosta (grasteske zara). (Obr. 5.)

Za prvej republiky si začali niektorí hudobníci husle a basu kupovať. Doma robená basa, husle a huri postupne zanikli. Pri kočovnom spôsobe života hrali Cigáni hlavne pre seba. Na husliach sa učili hrať už od 5—6 rokov (obr. 4). Až po príchode do Rožkovian si hudobne nadanejší jednotlivci zarábali týmto spôsobom. Nakoľko je to práve zimné obdobie, kedy sa odávajú u roľníkov rôzne veselice a svadby, boli hudobníci v zime pozývaní na takéto príležitosti nielen do Rožkovian, ale aj do okolitých obcí. Na dedinských zábavách sa bohatší mládenci radi „ukazujú“ pred dedinským kolektívom a hudobníkom dobre platia. Že pri podobných príležitostiach o jedlo a ani o nápoje nebola núdza, ba že pri svadbách si priniesli ešte aj domov, netreba zvlášť rozvádzať.

Na zastávkach pri kočovaní muži lovili divú zver, najmä zajace (šošoj), jelene (sárňa) a srnce (vadno žukel, t. j. divý pes). Väčšiu zver lovili pomocou „rinšomu“ (obr. 6). Bol to asi 30 cm dlhý drúčik, ktorý mal na jednom konci železné zúbce, mierne zahnutý dovnútra. Medzi zúbce sa vložil kameň. Na druhom konci drúčika bolo remenné pútko, do ktorého sa vsunula ruka. Drúčik musel na zviera dopadnúť najprv koncom, kde bola rúčka, načo udrel aj koncom so zúbkami a kameňom. Na vzdialenosť 20—30 krokov bol zásah „rinšovom“ pomerne istý. Menšiu zverinu napr. zajace lovili pomocou pasce. Pozostávala z drievka, na ktorom bola pripevnená oceľová vzpruha na konci so železnými guľkami. Guľky boli ukončené háčikmi. Pasce rozostavili na cesty, kadiaľ zver chodila. Keď sa zviera

Obr. 6. Poľovnícky nástroj zvaný „rinšom“ (rekonštrukcia podľa opisu)

dotklo drievka, ocelová vzpruha sa vymrštila a zvieru omráčila. Aj keď sa zvieru prebralo, nemohlo ujsť, pretože ho držali háčiky. „Šareňa” boli slučky z drôtu, do ktorých lovili vtákov. Ryby lovili do ruky alebo na udicu. Táto pozostávala z obyčajného prútu, na ktorý sa uviazal povraz na konci s háčikom. Háčiky si robili Cigáni sami z háčikov od šiat, ktoré skrútili do potrebného tvaru a na konci zaostřili. Ako vnaďidlo používali kúsok chleba, ovocie a pod.

Ženy zaobstarávali potravu spôsobom, akým sa práve dalo. Na poliach si vzali zeleninu, zemiaky a iné poľnohospodárske plodiny a v dedine brali do veľkých vakov sukne hydinu. Tiež získavali potravu od roľníckych žien za „veštenie” budúcnosti, za zariekanie, liečenie alebo iným spôsobom, často veľmi dôvtipným. Pri veštení budúcnosti, či už „z karát” alebo „z ruky”, boli určité stabilné prvky. Dotyčného čaká vždy veľké šťastie (baro bachtalo), dostane zďaleka list (dural lil), v šťastí mu budú prekážať nepriatelia a závistníci (duj murša zoraes rušen ando leski bacht), čaká ho výhra v lotérii (kartkela podesto lutria teries) a koniec veštby je zdôraznený obvykle patetickým zvolaním: „Nech príde veľké šťastie” (Baro bachtalo kivali tuke!). Na otázku, či ešte aj dnes sa učia mladé ženy „vykladať” z karát, odpovedala jedna rozumná Cigánka: „Nie. Dnes už nie. Dnes si môže zarobiť každá iným spôsobom a lepšie. Ale vtedy to vedela skoro každá. Každá gazdiná ochotnejšie niečo dala, keď jej Cigánka povedala, že ju čaká veľké šťastie, že bude veľmi bohatá, bude mať veľa detí, alebo ak mala deti už staršie, že syn sa dobre ožení a dcéra dostane pekného, bohatého muža a bude s ním šťastná.”

Na jar a v lete ženy s deťmi zbierali liečivé rastliny nielen pre vlastnú potrebu, ale aj na predaj do lekární. Okrem toho zbierali lesné plodiny, ktoré predávali alebo vymieňali za potravu a iné naturálie.

Ženy okrem toho na malých primitívnych krosienkach (deskica) tkali šnúry (dorika). Krosienka sú vyrezané z dosky, ktorej dĺžka je asi 15—18 cm, šírka 12—20 cm, podľa toho, aké široké majú byť šnúry. Šnúry sa tkajú široké najviac asi 1 cm. Do dosky sa vyreže 4 alebo viac pozdĺžnych otvorov, širokých asi 5 mm a dlhých asi 12 cm. Do priečok, ktoré ostávajú medzi otvormi, v polovici sa vyvrtajú dierky. Na krosnách sa tká tým spôsobom, že žena vezme 9 nitiek (alebo tenkých povrázok) takých dlhých, ako má byť šnúra z nich utkaná. Okolo pásu si uviaže motúz, remeň a i., o ktorý uviaže jeden koniec nitiek. Štyri z nich prevlečie cez vyvrtané dierky dosky, druhé 4 prevlečie cez pozdĺžne štrbiny, v ktorých sa môžu tieto nitky voľne pohybovať. Druhý koniec týchto ôsmich nitiek, ktoré tvoria vlastne osnovu, opäť pevne priviaže o kolík vbitý do zeme, o stoličku a pod. Deviatu nitku, ktorej koniec prevlieka rukou alebo malým člnkom medzi nitky, ktoré sú pevne prevlečené v strede a medzi nitkami,

Obr. 7. Žena tkajúca na „deskicach“ šnúrky (foto E. Plicková)

ktoré sú hore. Keď krosienka posunie nahor, voľné 4 nitky sa dostanú nadol, opäť sa priečne pretiahne deviata nitka atď. (obr. 7.)

Na Nový rok a na Vianoce chodia väčšie deti dodnes ku gazdom do dediny s touto vinšovačkou: „Dobré zdravie vám vinšujeme, aby ste boli šťastlivi a zdraví! Mnoho ľudí sa nedočkalo Nového roku a mi sme sa dočkali šťastlivi a zdraví.“ Vianočný vinš bol dlhší: „A ja Vám vinšujem tuto svatu viliju. Prišiel som pri zdrave, pri božskim požehnaňe, žebi vas tak pan boh požehnal jak z ňeba rosavica pada, rok na rok žebi ste boli šťastlivi, zdrave a veseli. Ja som prišol k vam š peňezami, žebi ste boli celi rok

pri peňezoch jak ja ňeska. Ja idzem do huri, aj vi žebi ste tak do gazdovstva tak išli. Pochvalen pan Ježiš Kristus.“ Roľníci boli pri tejto príležitosti mimoriadne štedrý, pretože podľa starej povery, Cigán, ktorý vstúpi na Nový rok do domu, prináša šťastie, najmä ak v ten deň pred ním nikto cudzí do domu nevšročil.

Inak aj počas celého roku, ale najmä v zime, chodili malé deti s matkami „po pýtání“. Väčšie chodili samé vyžiadať si od niektorej gazdinej trocha jedla, keď boli hladné.

Zberom handár sa zamestnávali niektoré rodiny už počas prvej republiky. Nazbierané handry odovzdávali priekupníkovi-Cigánovi, ktorý im za ne vyplatil značne menšiu sumu, ako sám dostal. Vidíme, že tu bolo teda vykorisťovanie nielen navonok, ale aj vo vnútri, medzi Cigánmi samými.

Celkove však nemožno jednotlivé druhy zamestnania v kočovnom a polokočovnom období od seba navzájom oddeľovať. Toto sa nevzťahuje len na Cigánov, ktorí dnes bývajú v Rožkovianoch, ale na všetky kočovné alebo polokočovné skupiny. Každá rodina mala voz, takmer všetci muži kupčili s koňmi, aspoň príležitostne, pritom sa zaoberali drobným kováctvom, pričom im pomáhali aj ženy a takmer všetci vedeli hrať na husliach, prípadne na inom hudobnom nástroji, ktorý si sami zhotovili. Až keď sa začali usadzovať, začala v povolání určitá špecializácia a zároveň sa táto skupina začala rozkladať aj triedne. Časť, ktorá sa venovala najviac kupčeni s koňmi, stala sa najmajetnejšou vrstvou, pretože toto povolanie bolo najmenej namáhavé a pritom najvýnosnejšie. Táto časť strhla na seba aj rozhodovanie v záležitostiach týkajúcich sa celej, teraz už polokočovnej

skupiny. Veď vajda už ku koncu obdobia kočovného spôsobu života a ešte dlhší čas potom (až do druhej svetovej vojny) musel sa vykázat majetkom, a to v striebre, ktoré bolo u Cigánov drahým kovom, do ktorého vkladali celý svoj majetok. Preto bol vajda vždy priekupník koní.

Ďalšiu vrstvu tvorili hudobníci, ktorých hmotné postavenie sa často menilo. Niekedy mali peňazí pomerne mnoho, obvykle ich však veľmi rýchle minuli a až do nasledujúcej príležitosti k zárobku biedne živorili aj s rodinami.

Najhoršie sociálne postavenie mali kováči, pretože ich práca, hoci bola najťažšia, prinášala veľmi malý zisk. Pritom však treba konštatovať, že práve u kováčov je najväčšia bytová kultúra, hygiena je lepšia ako u ostatných, aj celková ich životná úroveň je vyššia. Odôvodnenie možno nájsť v tom, že kováči žijú usadlým spôsobom života od prvej svetovej vojny a teda viac si dali záležať na svojich obydliach, v ktorých bývali počas celého roku, ako ostatní, ktorí tu bývali len v zime. Vidíme to napr. u zberateľov handár, ktorých sociálne postavenie bolo také ako u kováčov, avšak ich celková životná, najmä bytová úroveň bola značne nižšia následkom polokočovného spôsobu života, aký ich zamestnanie vyžadovalo.

Rozdiely v zamestnaní sa odrážali takmer až dodnes veľmi markantne v obleku, obydli a celej hmotnej kultúre. Jednotlivé druhy zamestnania sa stali v rodinách dedičné, čo je celkom pochopiteľné. Synovia priekupníkov koní neboli ochotní zanechať tento výnosný druh zamestnania. Na druhej strane zase kováči, handrári alebo aj hudobníci nemali potrebný kapitál, aby si mohli kúpiť také kone, ako mali priekupníci. Požičať peniaze z banky si nemohli, pretože nemali ani majetok, ani ručiteľa, ktorý nesmel byť Cigán. Okrem toho nemali ani potrebné skúsenosti a v konkurencii so starými priekupníkmi by boli podľahli.

Dnes chodí veľa Cigánov z Rožkovian na sezónne poľnohospodárske práce a do tovární do Čiech a na Moravu. Hoci odchádzajú zo Slovenska niekedy aj s rodinami a bývajú najmä ako poľnohospodárski robotníci v pekných rodinných domkoch, ktoré zostali po Nemcoch na českom pohraničí, na zimu sa vracajú do Rožkovian.

Niektorí sa dodnes zaoberajú priekupníctvom koní, pričom treba poznamenať, že hoci sú úplne negramotní, obdivuhodne rýchle vedia spaťtí vyrátať základné počtové úkony, ako sčítanie, odčítanie, násobenie a delenie.

Zberatelia handár boli znárodnení národným podnikom Zber v Prešove, ktorý ich platí podľa metrických centov zozbieraného materiálu (handry, papier, železo a kosti) a nie sú viac vykorisťovaní priekupníkom. Toto zamestnanie má pre týchto Cigánov mnohé výhody. Znamená to pre nich možnosť naďalej kočovať väčšiu časť roku, aj keď nie v takom rozsahu

ako predtým. Na druhej strane podobná práca si vyžaduje zdravých ľudí, ktorí sú zvyknutí na všetky nevýhody kočovného života. Nevýhoda tohto druhu zamestnania pre Cigáňov, ktorí sa vlastne trvalo ešte neusadili, je tá, že si takýmto spôsobom, prirodzene, nezvyknú žiť ako usadlíci. Ďalej budú žiť izolovane od ostatného obyvateľstva a nebude možné dostatočne zvýšiť ich životnú úroveň. Deti, ktoré si berú so sebou, nechodia vôbec do školy, pretože v Rožkovianoch sú len v zime. Do školy ich rodičia ani nezapíšu, pretože keby nepravidelne navštevovali školu, museli by platiť pokutu. Keď teraz obe tieto stránky zvážime, vidíme, že takéto riešenie je v tomto prípade nevhodné.

Na záver tejto state možno konštatovať, že každým rokom stúpa počet tých, ktorí sa zapájajú do budovania socialistického hospodárstva.

OBYDLIE

Pri kočovnom spôsobe života jediným obydlím Cigáňov bol voz (vurdon). Nerobili si ich sami, ale kupovali staršie vozy od roľníkov za 300—500 Kčs. Boli to jednoduché vozy, pozostávajúce z pomerne vysokých kolies (rota), ktorých os bola pripevnená na dve široké dosky. Tieto tvorili spodnú časť voza, kde bolo pripevnené aj oje (korcapo). Bočné časti voza boli z troch vodorovných drúkov (harňuvi), ktoré boli pospájané kolmými drúkami tej istej hrúbky a spolu tvorili bočnice (lavitri). Predná časť voza (ratlovo) sa dala podľa potreby vyťahovať a spúšťať, pretože bola k bočným častiam pripevnená reťazami. Priečne cez voz boli ohnuté tri mocné prúty (na koncoch voza a v strede) ktoré niesli plachtu (colo). Táto chránila obyvateľstvo voza pred nepohodami počasia, ale v prípade potreby sa dala odhrnúť. Vo voze bol prútený kôš (juha), ktorý zakrýval celé jeho dno a siahal do výšky asi 30 cm. Tento kôš si pletli Cigáni sami z vrbového prútia. V zime a za nepriaznivého počasia sa spávalo vo voze, inak vonku na zemi. Za víchrice, najmä v zime sa vozy bočnými stranami postavili do kruhu, takže v strede sa vytvoril chránený priestor. Plachta sa z voza sňala a jednou stranou sa pripevnila o bočnicu, ktorá bola na vnútornej strane tohto priestoru. Druhá strana plachty sa zafažením (kamením a pod.) upevnila šikmo na zem. Vznikol tak priestor, ktorý bol z jednej strany chránený vozom, z druhej plachtou a ďalšími vozmi.

Neskôr sa spodná časť voza zmenila. Bočnice netvorili už drúky, ale široké dosky, čím sa stal prútený kôš zbytočný a zanikol. Voz bol vystlaný slamou alebo senom. Celý obsah voza — súčasne majetok rodiny — pozostával väčšinou z niekoľkých kusov odevu, ktoré slúžili aj ako pokrývka, z najnutnejších kováčskych nástrojov, kotla, sekery a z niekoľko iných drobností.

Za prvej svetovej vojny vybudovali si Cigáni príbytky v Rožkovianoch, a to pred dedinou, po pravej strane trate smerom od Sabinova na Lipany. Tieto prvé neprenosné obydlia sami Cigáni nazývali „koliba“. Bol to určitý druh zemnice. Zemnice sa stavali tak, že sa najprv vykopala jama do hĺbky asi 50—60 cm. Bočné steny jamy mali dĺžku 2—2,5 m a boli vyložené doskami. Okolo tejto jamy zatĺkli silné prúty, ktoré horizontálne preplietli tenšími, a

Obr. 8. Zemnica z Veľkej Idy. Podľa opisu boli v čase prvej republiky také isté aj v Rožkovianoch.

to tak, že celá táto kostra koliby sa smerom nahor zužovala. Zvonku i z vnútra obložili túto drevenú kostru hlinou. Nechali len otvor pre vchod (asi 70×100 cm), ktorý orámovali doskami a ktorým vychádzal aj dym. Ohnisko (jak) bolo v strede koliby ohradené tehľami alebo skalami. Hrnec (piri) alebo kotol (kotlo) sa postavil priamo na kamene alebo na trojnožku (drifús). Na zemi okolo stien bola slama (sulum), na ktorej sa spalo a sedelo. V každej kolibe bolo ešte vedro na vodu a sekera. Na otvore koliby boli niekedy založené aj dvere. Na to, ako sa tieto dvere zatvárali, ukazuje cigánsky výraz „pchuter o vudar“ alebo „phundrav o vudar“, čo doslova znamená „zaviaž dvere“. V tomto zmysle sa tento výraz používa dodnes.

Pôda, na ktorej stáli cigánske koliby, patrila tamojšiemu statkárovi Rožkoványimu. Po prvej svetovej vojne Rožkoványi nariadil, aby sa Cigáni vystaňovali za dedinu. Cigánsky tábor je za dedinou rozložený dodnes na úbočí po oboch stranách potoka.

Po prechode na nové miesto už nestavajú zemnice. Obydlia, ktoré tu stavajú, nie sú už rovnaké, ako boli zemnice, ale líšia sa rozmermi a materiálom podľa sociálneho postavenia majiteľa.

Priekupníci koní si dávajú stavať domy tesárom. Základom týchto domov je srubová stavba obdĺžnikového pôdorysu (obr. 9). Strecha je sedlová z dosák, krytá dehtovým papierom alebo plechom. Srub je omazaný hlinou a niekedy aj omietnutý a nabielený. Takýto dom sa nazýva „kher“ na rozdiel od koliby, ktorú si stavajú ostatní Cigáni. Dom má dve miestnosti. Predsieň (pitvora) zastáva funkciu kuchyne. Býva v nej pec (bof), stôl (mesaľa) a lavica (skamint). Druhá miestnosť sa nazýva „angluno kher“.

Obr. 9. Zrubové obydlie

sú pivnice, kde uschovávajú na zimu kapustu, zemiaky a inú zeleninu. Miesto udupanej zeme je v týchto domoch dlážka z dosák (dilino).

Za domami sú stajne pre kone, stavané na spôsob srubu. Medzi jednotlivými brvnami je medzera, široká asi 10 cm a vyplnená hlinou. Štítová strecha je zbitá z dosák. V stajni je len slama a vedro s vodou. Rebrinu alebo válov tu nenájdeme.

Na prvý pohľad sa zdá nepochopiteľné, prečo všetci Cigáni stavali zemnice na starom mieste, hoci ich sociálne postavenie bolo už vtedy rozličné. Až keď prešli na nové miesto, staval každý podľa svojich najlepších možností. Hlavná príčina spočíva v tom, že pôda, na ktorej boli predtým usadení, nepatrila im a vlastník ich mohol odtiaľ kedykoľvek vyhnúť, čo aj urobil. Na novom mieste stavajú obydlie väčšinou na vlastných pozemkoch, a preto sa každý snaží vystavať si obydlie najlepšie, aké len môže.

Ostatní Cigáni si stavajú obydlia, ktoré označujú ešte starým názvom „koliba“, hoci tu ide o stavby značne odlišného typu, ako boli predchádzajúce zemnice, ktoré taktiež nazývali „koliba“. Tieto novšie koliby sú

Podľa východoslovenského nárečového termínu „prednia chyža“ a podobne je aj zariadená. V jednom rohu veľká murovaná pec, nad ktorou je žrdka na odkladanie vrchného odevu, zvaná „kašpelganda“. Naproti peci je posteľ (páto), v inom kúte je lavica a stôl, k tomu novšie prístupuje ešte skriňa na šaty (šifoni) a na riad (vašoňgi kašna). Na stene visia obrazy svätých, zrkadlo a niekedy husle. Pred niektorým z týchto domov nájdeme aj malú, plotom ohradenú záhradku. Pred domami, ktoré sú postavené na svahu, býva krytá chodba (ganga), (obr. 10). Niekoľko domov najbohatších Cigánov je postavených tak, že tvoria uličku (obr. 11). Tieto domy sú stavané do brehu a pred prednou časťou domu

Obr. 10. Dom s „gangom“

alebo z hlíny — tieto bývajú väčšie alebo menšie — alebo zbité z dosák. Základom pre tieto hlinené koliby je srub, obložený hlinou (čik). Strecha (dachos) je štítová z dosák, niekedy pokrytá dehtovým papierom. Vo vnútri je obvykle vstupná úzka predsieň, ktorá je súčasne skladištom, drevárňou a pod., a obytná miestnosť. Často však nájdeme v týchto domoch iba jeden obytný priestor bez vstupnej chodby. Vo vnútri je miestnosť vybielená vápnom (vápna), niekedy aj vymaľovaná. Najčastejšie je maľba urobená tak, že stena do výšky asi 1 m je natrená tmavším odtieňom, ostatná stena svetlejším odtieňom tej istej farby (najobľúbenejšia je farba zelená, tyrkysová, modrá). Trámy (tragari) sú natreté červenou alebo hnedou farbou a pri nich na strope (ipavala) je jednoduchá ornamentika, urobená tmavým odtieňom farby, ktorou je vymaľovaná celá miestnosť. Sú to plné kruhy o priemere 6 a 10 cm. V dvoch stenách sú niekedy dvojité, no väčšinou jednoduché okná (fel'astra), (na týchto domoch priemerne 40×60 cm), v tretej stene sú dvere (vudar), štvrtá stena je celá. Medzi touto celou stenou a stenou, v ktorej sú dvere, je vmurovaná pec (bof) alebo malá železná piecka, na ktorej sa dá aj variť (šparetos).

Obr. 11. Domy postavené do uličky. V spodnej časti pivnice.

Vnútorne zariadenie pozostáva z drevenej postele (páto), najčastejšie zbitej doma z dosák. Na nej je slama (sulum), prikrytá plachtou (colo). Dnes je posteľ už väčšinou vybavená vankúšmi (duchna) a perinou (pirjinau), no spočiatku slúžili za prikrývky v každom dome väčšie kusy odevu. Okrem toho je tu stôl (mesa'a) so stoličkami (karséko) alebo lavicou (skamint). Dnes zariadenia rýchle pribúda, najmä skrine a rôzne police. Dvere majú už aj futrá a prah. V každom takomto dome nájdeme aj zrkadlo (glinda) a nejaké obrazy (kípo). Stena okolo pece býva často pokrytá plagátmi, agitujúcimi za zber železa.

Obydlia zbité z dosák sú veľmi malé, priemerne 2×3 m. Ich zariadenie je veľmi jednoduché. Pozostáva z pece, postele a lavice. Tieto obydlia

bývajú obvykle pristavené k väčším domkom, aby boli pevnejšie, preto aj ich strecha na rozdiel od ostatných nie je štítová, ale pultová (obr. 12).

Tieto dva posledné typy obydli si stavajú Cigáni sami. Pri stavbe im pomáha najbližšia rodina. Pri hlinených stavbách sa často stalo, že dom bol postavený nakrivo a ešte pred dokočením sa zrútil. Alebo keď pri stavaní zistili, že je krivý a že sa onedlho zrúti, nestavali ho ďalej, ale ho alebo prikryli, aby sa v ňom dalo bývať, alebo, ak ešte nebola veľká zima, pustili sa do stavby nového domu. Bolo to zapríčinené tým, že Cigáni domy nikdy predtým nestavali a nemali preto potrebné skúsenosti. Z nedokončených stavieb sa však usudzovalo na nevytrvalosť Cigánov pri práci.

Domy stavané v posledných štyroch rokoch sú už murované z tehál. Stavali ich riadni remeselníci. V týchto domoch nájdeme veľkú svetlú kuchyňu (rozмеры priemerne 3×4 m), zariadenú novým nábytkom továrenskej výroby. Izba je oniečo väčšia ako kuchyňa a je zariadená ako spálňa

(t. j. sú tam 2 postele, 1—2 skrine na šaty, stolík, stoličky, zrkadlo, tkané koberce, niekedy aj rádio, pretože v týchto domoch je zavedený už aj elektrický prúd, zatiaľ čo v ostatných sa svieti petrolejovými lampami). Chybou je, že ani do týchto nových domov nie je zavedený vodovod. Na vodu chodia cigánske ženy k pramienku, ktorý vyviera za táborom.

Obr. 12. Nepravidelná skupina domov.

Bolo už povedané, že táto cigánska osada leží za dedinou po oboch stranách potoka. Obydlia sú stavané nepravidelne. Niektoré domy stoja osamotene, inde 2—4 domy tvoria skupinku alebo niekoľko domov tvorí rovnú uličku. Rovnakú dispozíciu majú domy, postavené do krátkej uličky, alebo jednotlivé skupiny domov, zatiaľ čo už susedná taká skupina má opäť inú, vlastnú dispozíciu. Staré, nevyhovujúce obydlia sa alebo rozpadávajú, alebo ich majitelia sami rúcajú, aby si na ich mieste dali postaviť nové, hygienickejšie byty a tak za niekoľko málo rokov cigánsky tábor úplne zmení svoj celkový vzhľad.

ODEV

Cigáni si odev nikdy nezhotovovali z látok, ktoré by boli sami vyrobili. Boli preto odkázaní na šatstvo kupované, podarované alebo ktoré dostali ako naturálnu mzdu. Takto získané odevné súčiastky boli veľmi rôznorodé a nedali sa vždy zladiť v jeden súrodý celok. Nemožno teda hovoriť o nejakom typickom cigánskom odevu. Dôkazom toho je napr. to, že Cigáni, keď sa usadia v meste, preberajú šat mestský, keď sa usadia na dedine, muži, pretože väčšinou pracujú ako robotníci, preberajú opäť šat mestský. Ženy, keďže ostávajú v dedinskom prostredí, preberajú čiastočne tamojší kroj, ktorý si zhotovujú z kúpeného materiálu. V cigánskom odevu kočovného a polokočovného obdobia predsa však nachádzame určité špecifické prvky, ako sa to ukáže pri opise.

MUŽSKÝ ODEV

Mužský odev kočovného obdobia pozostával z košeľe (gát), ktorá bola z lesklej ružovej látky. Golier (gulero) bol vytvorený úzkym (asi dva cen-

timetre) pruhom látky, prišitým na hrdelný otvor. Vpredu na košeli bol asi 20 cm dlhý rázporok, zviazaný pod obojkom tkanicou. Rukávy (ba'a) boli široké, nabrané v zápästi do manžety. Nohavice (kalci) boli z tmavšej látky, široké. Na nohaviaciach dolu boli popreťahované z plátna trhané pružky (dori), ktorými sa dali nohavice stiahnuť, takže pevne obopli nohu. Kabát (zubuno) bol vždy z jednoduchých mestských šiat. Klobúk (stádži, kalopo) bol okrúhly a mal asi 25—30 cm širokú strechu, nad ktorou bola asi 3 cm široká stuha. Na nohách nosili obuv, zvanú „papuči“. Štvorec alebo kus látky amorfného tvaru, najčastejšie vrecoviny sa položil na zem. Na látku sa dala vrstva slamy. Nakoniec sa na to položila noha, okolo ktorej sa táto handra vystlaná slamou omotala a zošila. Toto však bola obuv len pre zimné obdobie. V lete chodili všetci bosí. Vlasy si muži v tomto období nestrihali, takže im voľne splývali na plecيا. Nosili bradu (šor) aj fúzy (mustanca), vykrútené nahor ako Maďari.

ŽENSKÝ ODEV

Ženský odev tohto obdobia pozostával z blúzky (hazika), ktorá bola hodne pestrá. Základná farba bola obyčajne ružová alebo červená s kvetinovým vzorom. Golier bol asi 3 cm široký, okrúhly. Vpredu, podobne ako na mužskej košeli, bol rázporok, dlhý asi 15 cm a zviazaný tkaničkou. Rukávy boli široké, nabrané do úzkych obalkov. Sukňa (cocha, fodrenca, t. j. sukňa s volánmi) bola hodne dlhá, asi 20 cm od zeme, z lesklej pestrej látky s veľkými kvetmi. V páse bola naberaná. Vpredu bol rázporok, ktorý siahal asi do jednej tretiny a bol zviazaný tkaničkou. Celá sukňa sa šila zo 6—8 rífov látky. Spodná časť sukne bola obrúbená volánom asi 6—7 cm širokým a nad týmto boli našité nad sebou dookola na sukni ďalšie 2—3 volány, vždy vo vzdialenosti asi 10 cm. Vpredu na sukni boli šikmo všíte veľké vnútorné vrecká (posoči). Do jedného sa vraj aj sliepka zmestila. Cez plecيا, ako aj na hlave, nosila sa šatka (diklo). Podobne ako ostatné súčiastky odevu bola veľmi pestrá. Keď niektorá žena nemala dve šatky, dala si okolo pliec druhú sukňu, ktorá ju chránila proti dažďu, prípadne proti zime. Ženy, tak isto ako muži nosili na nohách „papuči“. Nosili ich tak dlho, kým sa nerozpadli. V lete chodili bosé. Vlasy (bal) nosili ženy aj dievčatá najprv rozpustené, neskôr, pravdepodobne od príchodu do Rožkovian si ženy začali vlasy zapleť do jedného vrkoča, ktorý skrútili do kontu (capkenca). Dievčatá, ktoré prv na hlave nenosili ani šatku, mali vlasy rozpustené a podviazané stuhou (čaturu). Na stuhe boli zavesené malé peniazky, u majetnejších strieborné, u ostatných medené alebo drobné strieborné gombíky (rupune kočaka). V tom období, kedy sa ženy začínajú česať na kont, skrúcajú si dievčatá vlasy do uzla (bangobal), ktorý

upevňujú sponou (čata) (obr. 13). V lete si dievčatá zdobili vlasy kvetom (luludži). Ako ozdoby okrem spomenutých už strieborných gombíkov, mincí a stúh na hlave s obľubou nosili náhrdelníky (bišora), náramky (pereco), náušnice (oringle) a prstienky (angrusty). Tieto ozdoby boli väčšinou kupované.

DETSKÝ ODEV

Malé deti asi do 4—5 rokov chodili v lete nahé, v zime ich zabalili do niektorého kusa odevu staršieho člena rodiny. napr. do sukne, kabáta a pod. Staršie deti sa obliekali ako dospelí.

S postupným triednym rozložením tejto skupiny prichádza koncom kočovného obdobia a najmä v období prvej republiky, teda v období polokočovného spôsobu života,

k podstatnej diferenciacii v odevu. Kapitalizmus narušil „idylický“ jednotný život kočovníkov. Jedným dal možnosť zhromaždiť si určitý kapitál, aby tak popri nich ešte viac vynikla úžasná bieda ostatných. Pritom celkove možno konštatovať, že tento triedny aspekt, hoci sa prejavuje aj v ženskom odevu, je predsa len omnoho markantnejší v odevu mužskom, pretože zatiaľ čo u žien sa celkove odev nelíšil a len ozdoby poukazovali na zámožnosť manžela, odev u mužov ukazoval súčasne aj na ich povolanie.

Hudobníci začali nosiť tmavé obleky, biele košele s viazankami, lakové topánky a mestské klobúky. Vlasy si strihali nakrátko, bradu si holili, väčšina si však ponechala fúzy.

Priekupníci koní ako najzámožnejší nosili aj najnákladnejší odev, aj keď nie taký úhľadný ako hudobníci. Pestré košele zasúvali do jazdeckých nohavíc, ktoré boli v páse stiahnuté remenným opaskom. Na košeli bola vesta s veľkými striebornými gombíkmi o priemere asi 2 cm. Týchto gombíkov bolo šesť v jednom rade. Neboli prišité, ale z opaku pridržiavané

Obr. 13. Dievčatá s typickou úpravou hlavy.

poprevliekaným remienkom. Okrem toho bola na každej strane vesty masívna strieborná retiazka (lanco), ktorá vychádzala z hornej gombíkovej dierky a jej spodná časť bola vo vrecku vesty. Na tejto retiazke boli navšané rôzne strieborné mince a prstene (obr. 2). Kabát svojím strihom i farbou vyzeral ako bežné panské sako, klobúk mestský ako u hudobníkov. Na nohách nosili čižmy (šaruta), do ktorých si nohy obalovali onucami (patáve). Vlasy si strihali nakrátko, ale nosili bradu aj fúzy. Nakoľko vajda bol priekupníkom koní, nosil ten istý odev, len s tým rozdielom, že na každej strane vesty boli dva rady strieborných gombíkov a po dve retiazky. V ušiach mal veľkú striebornú náušnicu (bola to vlastne karika o priemere 25—30 mm), čo neskôr začali nosiť aj iní bohatší priekupníci.

Druhá republika zotrela tieto sociálne rozdiely tým, že Cigáňom ako aj všetkým ostatným občanom dala právo na prácu a na druhej strane zrušila voľné podnikanie obchodníkov. Priekupníci už nemôžu zhromažďovať kapitál a ľahko zarábať svojimi výnosnými obchodmi, ale dala sa im možnosť poctivej práce práve tak, ako hudobníkom, kováčom a ostatným. Tento fakt sa prejavil aj na odeve. Dnes tu už nenájdeme deti, ktoré by v zime behali bosé a bez teplého odevu. Nikto tu už nenesie bačkory z handár a slamy. Všetci majú topánky a gumové čižmy, nakoľko tu často býva veľké blato. Nosí sa kupovaný mestský odev, pančuchy, ponožky, aj spodné prádlo, čo predtým úplne chýbalo. Z vesty už zmizli zbytočné ťažké strieborné gombíky a retiazky, ktoré mali stavať na obdiv zámožnosť ich majiteľa. Predsa však vidíme, že aj dnes Cigáni uplatňujú v odievaní svoj vlastný vkus. Muži s obľubou nosia k tmavým oblekom svetlé, často vzorkované viazanky (napr. žltú, svetlobéžovú s ružami a pod.), pestré ponožky, svetložlté topánky atď. Ženy nosia konfekčné šaty, ale prednosť dávajú blúzkam a sukniam, ktoré si vedú ušit samé v rukách. Aj tu vidíme túhu po obleku čo možno najpestrejšom. Vlasy nosia ženy upravené do kontov, dievčatá majú vlasy dlhé asi po plecيا alebo kratšie. Takmer všetky majú trvalé ondulácie.

STRAVA

Staré cigánske jedlá (chabej) sa prevažne varili. Nielen mäso, prípadne prívarky, ale aj sladké cestoviny, pretože skoro každé jedlo sa pripravovalo v kotli nad ohňom, len niektoré v pahrebe.

V cigánskom jedálnom lístku najobľúbenejším potravinovým článkom bolo mäso, najmä tučná bravčovina (igal). Pri kočovaní na zastávkach obstarávali ženy hydinu, prípadne si vyžiadali vnútornosti zo zabitého dobytká. Muži alebo lovili v lese, alebo išli do dediny, odkiaľ nosili uhynutý dobytok. Je zjavné, že k tomuto poslednému druhu mäsa nevedla Cigá-

ňov osobná záľuba, ale veľká bieda a hlad. Mäso (mas) pripravovali najčastejšie na spôsob guláša (hatošágo) so zemiakmi (thuve). Iný druh guláša (gul'ašis) bolo mäso uvarené spolu s kapustou (šach). Vnútorosti (goja) naplnili narajbanými, posolenými a okorenými zemiakmi a tak dali variť. Mäso z uhynutého dobytká alebo hydiny najprv niekoľkokrát vyvarili vo vode, takže bolo neškodné, nakoľko sa zničili všetky toxíny, ktoré sa v ňom vytvorili, aj keď bolo už zakopané a prípadne poliate vápnom. Vodu vyliali a mäso jedli s chlebom (maro) alebo so zemiakmi. Z mäsa sa pripravovalo jedlo zvané „nasgri“. Mäso sa rozrezalo a naplnilo paprikou a zemiakmi alebo chlebom, zašilo sa a dalo variť. Hydinu varili, alebo len vypitvanú obalili hlinou a tak vložili do horúcej pahreby. Keď tento hlinený obal praskol, mäso bolo upečené a perie ostalo v hline, ktorá sa dala ľahko odlúpiť. Takto pripravené mäso bolo veľmi chutné, pretože bolo dobre prepečené a neunikla z neho šťava. V pahrebe piekli aj ryby. Z bravčovej hlavy, chvosta a paprčiek robili huspeninu (pisti). Huspeninu zaliali ešte cibuľkou, nakrájanou a upraženou v masti, na to prišiel cesnak a paprika. Toto sa dalo zaudiť nad studený dym.

Múčne jedlá (chumer) sa tiež pripravovali rôznym spôsobom. „Bokoli“ bolo sladké, niekedy marmeládou plnené cesto. Varilo sa vo vode ako naše knedle, alebo sa pieklo v pahrebe. Bokoloro (dimin. od bokoli) boli placky z múky, zemiakov, vody a soli, ktoré sa piekli v pahrebe. Jedli sa miesto chleba. Iné bolo cesto, ktoré sa vymiesilo z múky, vody a soli. Žena ho šúľala tým spôsobom, že sedela, cesto mala položené za chrbtom a ušúľanú časť cesta mala prehodenú cez plece dopredu, kde rukami cesto šúľala a trhala z neho malé kúsky priamo do kotla s vriacou vodou. Takto pripravované jedlo sa nazýva „paranči“. Niekedy paranči nejedli len tak, ako ich vytiahli z vody, ale dávali na ne paradajky, alebo ich robili na sladko, najčastejšie len posypali cukrom a poliali masťou. Takto pripravená táto cestovina sa nazývala „paradochude“. Halušky (čingerda) sa varili ako inde, z múky a zemiakov. Dával sa na ne tvaroh, mak, mäso a pod. „Pišota“ bolo cesto na tenko vytiahnuté, nakrájané na malé štvorce asi veľkosti dlane, vždy po dva spojené a vyplnené cukrom a lekvárom alebo ovocím. Táto plnka sa polievala masťou. Pišota sa varili v slabo osolenej vode.

Z polievok (zumin) boli obľúbené najmä polievky mäsové.

Toto boli hlavné jedlá v kočovnom a po'okočovnom období. Ako vidíme, jedálny lístok v tomto období nebol veľmi pestrý. Mlieko pili len veľmi zriedkavo. Maslo nejedli takmer vôbec a dodnes si naň najmä starší nemôžu zvyknúť. Múčniky, aj to len najjednoduchšie, ochutnali pri vianočných koledách alebo iných zriedkavých príležitostiach. Deti nedostávali žiadne cukrovinky a možno to považovať za jednu z príčin, prečo

cigánske deti väčšinou už od útleho veku (5—6-ročné) fajčia, čo má prirodzene škodlivý vplyv aj na ich zdravie.

Jedlo varila vždy najstaršia žena v rodine a ostatné jej pomáhali. Nevarilo sa pravidelne, ale vtedy, keď sa niečo na varenie zohňalo, teda obvykle pri večerných zastávkach. Keď bolo jedlo uvarené, všetci sa najedli a potom už každý jedol, keď mal hlad a dokiaľ bolo čo. Donedávna sa tu zachoval zvyk, že matka, keď uvarila jedlo, pozvala prv, ako sa začalo jesť, svoje vydaté dcéry, alebo, keď tam práve neboli, tak im z neho odložila. Dcéry zase opačne, pozývali najprv matku, alebo jej z jedla odložili. Ak jedlo bolo hotové neskoro v noci, takže deti už spali, položili im napr. kúsok mäsa za hlavu, aby si to tam ráno našli.

Pri slávnostných rodinných príležitostiach, ako bola svadba, narodenie alebo pohreb, bývala obyčajne hostina. Rozsah jedálneho lístku závisel prirodzene od toho, koľko sa zohňalo potravín a peňazí. Slávnostným jedlom bolo mäso z hydiny, ktoré sa udusilo, do toho sa dala ryža a dusila sa chvíľku s mäsom. Na takéto príležitosti sa pozývala celá rodina a každá žena si pokladala za povinnosť doniesť nejaké jedlo. Muži doniesli nápoje. Na zem sa dala slama, na to sa prestrela plachta, na ktorú postavili hrnce s jedlom a nápojmi. Ktorej žene sa jedlo najskôr minulo, tá bola na to hrdá, niekedy sa s tým aj vystatovala, čo bolo príčinou hádky. Po hostine sa rozprávalo, spievalo, hralo a tancovalo.

Z liehových nápojov sa pilo najviac pivo (lovina) a pálenka (thardi, mol), ktorú kupovali Cigáni od roľníkov. Víno (mol) sa pilo predtým pomerne zriedka. Fajčili muži, ženy aj deti. Dnes sa fajčia prevažne cigarety, predtým fajky. Keď nebolo peňazí na tabak, vypýtali si v dedinách od roľníkov močku.

Takýto bol jedálny lístok týchto Cigánov v polokočovnom a kočovnom období. Počas druhej svetovej vojny a najmä po nej, keď väčšina žila už usadlým spôsobom života, vystavali si obydlia s riadnymi pecami, v ktorých sa dalo aj piecť, a preto už neboli utisnutí len na varené jedlá. Cigáni sa v tomto období stávajú väčšinou pravidelne zárobkove činní a dostávajú stravné lístky, takže si môžu potraviny kupovať. Hoci staré spôsoby jedál ostali, do jedálneho lístku tunajších Cigánov pribudlo mnoho nového nielen čo do úpravy, ale aj čo do nových druhov pokrmov. Sú to najmä prívarky a múčniky. Nová úprava jedál si vyžiadala nové kuchynské náradie. Kotol, varecha, lyžice a nôž už nestačia. Hoci sa vo väčšine rodín jedáva lyžicami z jednej nádoby a len pri významných príležitostiach sa používajú misky a taniere, k príprave bežných jedál potrebný riad nájdeme dnes v každej cigánskej domácnosti; riad (vašonga), kotol (okotlo), rajnice (vašlabok), pokrývky (chib), plech na pečenie (tešvia), misky (čaro), doska na cesto (tavľa) válok na cesto (šikalovo), varecha (varechau), tanier

(teľari), nôž (šuri), lyžice (roj), vidličky (vidlička), polica na riad (vašen-gi kasňa).

Pravidelné zamestnanie si vyžiadalo aj pravidelnú dobu prijímania potravy a tak sa i tu dnes raňajkuje káva alebo čaj s chlebom, na obed sa varí polievka alebo aj druhé jedlo, na večeru sú zvyšky od obeda alebo káva, čaj a chlieb.

(Pokračovanie)

ČASOPISY VYDAVATELSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Pre vedeckých pracovníkov všetkých vedných odborov, poslucháčov vysokých škôl, teoretikov i praktikov, ako aj pre zvyšovanie vedomostí záujemcov najširšej verejnosti sú najlepšimi pomocníkmi a pružnými informátormi vedecké časopisy Vydavateľstva Slovenskej akadémie vied. Uvádžeme charakteristiky časopisov, o ktoré zaiste budete mať záujem.

NAŠA VEDA je orgánom predsedníctva SAV. V článkoch, správach a diskusiách zoznamuje so všetkými otázkami vedeckého bádania, prináša príspevky z vedeckej minulosti na Slovensku, čím posilňuje našu národnú hrdosť a upevňuje socialistické vlastenectvo. Naša veda informuje o všetkých dôležitých udalostiach z vedeckých pracovísk Slovenskej akadémie vied, z vedeckých ústavov, vysokých škôl a prináša hodnotné recenzie prác zo všetkých vedeckých odborov.

Cieľom časopisu je vzbudzovať záujem o vedeckú prácu v najširšej verejnosti, prinášať dôležité podnety pre výchovnú a vzdelávaciu činnosť, doplňovať a rozširovať vedomosti našich pracujúcich, ktorí majú záujem o rozvoj socialistickej vedy a kultúry na Slovensku, neoddeliteľnej to súčasti socialistickej výstavby v našej vlasti.

Časopis vychádza mesačne v rozsahu 32 strán. Ročné predplatné Kčs 48.—, jednotlivé čísla po Kčs 4.—.

SLOVENSKEĎ DIVADLO je odborným orgánom Divadelného oddelenia SAV. Časopis je venovaný otázkam slovenského divadelníctva. Jeho úlohou je viesť po teoretickej línii náš súčasný divadelný život, poukazovať na ideovo-umelecké bohatstvo nášho klasického dramatického odkazu, hodnotiť ho z hľadiska marxizmu-leninizmu, rozvíjať socialistický rea-

lizmus v teórii a viesť k uplatňovaniu požiadaviek realizmu v praxi. Ťažisko časopisu tvoria pôvodné teoretické a materiállové práce o problematike slovenského divadelníctva. Okrem toho oboznamuje vo forme prekladov referátov a recenzií s odbornou literatúrou domácou i zahraničnou a prináša bohatý fotografický materiál. Dôležitým doplnkom časopisu je bibliografia slovenskej tlače o otázkach divadla a prehľady premiér všetkých slovenských scén od r. 1945 až po dnešok. Časopis je určený jednak divadelným praktikom a vedeckým pracovníkom z teórie divadla, jednak širokým vrstvám záujemcov o otázky slovenského divadelníctva.

Časopis vychádza dva razy do roka v rozsahu 128 strán s bohatou 32 stranovou obrázkovou prílohou. Ročné predplatné Kčs 44.—, jednotlivé čísla Kčs 22.—.

HUDOBNOVEDNÝ SBORNÍK je prvou slovenskou periodickou publikáciou svojho druhu. Prvé číslo zborníka (r. 1953) je venované významnej postave slovenskej hudobnej histórie J. L. Bellovi. Čitateľ sa tu zoznámí s Bellovou autobiografiou, jeho doteraz neznámou a neuverejnenou korešpondenciou, s jeho komentovanými teoretickými článkami, s rozbormi Bellových komorných diel, s bibliografiou a ikonografiou. V druhej časti zborníka je referát Šimona Jurovského o slovenskej hudbe v roku 1952. V závere sú zprávy a recenzie domácich i zahraničných kníh.

Hudobnovedný zborník je vydávaný raz do roka v rozsahu 192 strán so 16 stranovou prílohou. Cena zborníka je Kčs 30.—.

**Všetky uvedené časopisy si možno objednať priamo vo
VYDAVATELSTVE SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED,
BRATISLAVA, KLEMENSOVA 27.**